

Anna Wierzbicka: *Semantics, Primes and Universals*, Oxford University Press, Oxford, New York 1996.

Anna Wierzbicka је један од водећих стручњака у свету за област когнитивне лингвистике и семантике. Књига *Semantics, Primes and Universals* представља на неки начин рекапитулацију и сумирање резултата њеног тридесетогодишњег истраживачког рада у области семантике и лексичких универзалија. W. је од почетка свог истраживачког рада пошла сопственим путем, и доследно, методички је проширивала поље својих истраживања настојећи да изгради једну општу, свеобухватну теорију лексичких универзалија као основу когнитивне теорије значења — семантике. За лингвистику као науку о језику, сматра W., значење има централни значај. Она одбацује 'лингвистику без значења' коју су практиковала и развијала двојица најутицајнијих америчких лингвиста у овом веку: Leonard Bloomfield и Noam Chomsky. Насупрот њима W. сматра да се значење може и мора истраживати и да такво истраживање, ако је довољно упорно, а теоријски и методолошки добро засновано, редовно доводи до значајних увида не само у лексици, већ и у синтакси и другим областима лингвистике. Потпору и инспирацију она налази у сличним схватањима пољског лингвисте Богуславског и руских лингвиста Апресјана, Мељчука и Жолковског.

Књига *Semantics* се састоји из три главна дела: први „Основни проблеми“ разматра проблем научног заснивања семантике и утврђивања основних појмова 'универзалија', други „Лексичка семантика“ се бави посебним проблемима лексикографије, а трећи део „Семантика граматике“ проблемима синтаксе. Материјал за своју анализу W. узима из различитих европских и ваневропских језика; значајно место у њеној анализи, поред неизбежног енглеског, припада и примерима из словенских језика — пољског и руског.

У првом делу књиге W. образлаже свој став да је за ефикасно проучавање значења нужна примена ригорозне научне методологије,

а она није могућа без утврђивања семантички примитивних појмова. Елементи који се користе за дефиницију значења речи не могу и сами бити дефинисани, они се морају прихватити као „indefinibilia“, тј. као основни појмови помоћу којих се сва сложена значења приказују. Следећи препоруке филозофских класика Аристотела и Декарта, W. истиче да се оно што је непознато или нејасно може дефинисати само оним што је познато, јасно и саморазумљиво. Основни задатак је, дакле, да се утврди који су појмови тако јасни да се не могу боље разумети другачије него сами из себе. Који су основни, примитивни појмови не може се, међутим, одредити у оквиру саме филозофије, али је то могуће ако се тај проблем размотри са лингвистичке стране.

W. сматра да се примитивни појмови могу открити анализом ма којег људског језика, али да се скупови тих појмова морају поклапати за све људске језике. Ово очекивање W. базира на претпоставци да су основни људски појмови урођени и да зато нема разлога за претпоставку да се они разликују од једне групе људи до друге (стр. 14). Познато је да сваки језик има речи за које не постоје семантички еквивалентне речи у другим језицима. Тако нпр. француска реч *malheur* нема семантичког еквивалента у енглеском језику. Али истовремено сви језици имају речи које имају семантичке еквиваленте у свим другим језицима — то су управо основни семантички појмови, универзалије.

Која евиденција позитивно указује на постојање семантичких универзалија? W. наводи три разлога. Прво, успешна комуникација између говорника различитих језика и култура је могућа упркос знатних тешкоћа управо зато што концептуални системи говорника садрже неке идентичне основне елементе. Друго, проучавање стицања језика код деце показује да деца формирају „сличну рану граматику“, иако језици којима су изложена могу бити врло различити. Свим језицима су заједнички основни појмови који први добијају грама-тички израз заједно са ограничењима која регулишу њихов синтаксички положај.¹ Само основни појмови могу бити урођени јер значење највећег броја речи варира од једног језика до другог.

Трећи доказ о постојању универзалија је њихова емпиријска потврда у великом броју различитих језика. Истраживања знатног броја језика који припадају различитим језичким породицама на различитим континентима, а која су спровели Goddard и Wierzbicka (1994) показују да постоји одређен скуп семантичких компонената које су лексикализоване у свим језицима. Тако у семантичке универзалије

¹ W. цитира овда Slobina (1985), а такође наводи ставове Bowermana (1985) и Brunera (1990).

спадају речи или везани морфеме за ЈА, ТИ, ОВАЈ, ИСТИ, ДРУГИ, НЕКО, НЕШТО, ГДЕ, ИСПОД, ИЗНАД, КАДА, ПРЕ, ПОСЛЕ, ДЕО, ВРСТА, ВЕЛИКИ, МАЛИ, ДОБАР, ЛОШ, ЧИНИТИ, ДЕСИТИ СЕ, МИСЛИТИ, ЗНАТИ, итд. Листа садржи укупно 55 универзалија које нису све у једнакој мери емпиријски проверене; старе универзалије, њих 37 су прошле опсежнији тест провере, док нове још подлежу проверавању и тестирању.² Ове универзалије представљају основу „природног семантичког метајезика“ којим могу да се опишу значења у ма ком језику. Заједничко језгро свих језика је управо скуп изоморфних мини-језика који представљају језички специфичне верзије универзалног семантичког метајезика (стр. 22).

Листа универзалија коју предлаже W. садржи супротне парове GOOD и BAD, BIG и SMALL, A LONG TIME и A SHORT TIME, итд. за које W. сматра да се не могу свести на заједничко језгро постулирајући за све парове два пола: позитивни и негативни. W. сматра да су супротности наведеног типа обе тако дубоко укореење у спознаји да се не могу изводити аналитички једна из друге. Исто важи и за конверзију ПРЕ и ПОСЛЕ, ГОРЕ и ДОЛЕ. Сваки од ових елемената је везан за посебну перспективу, а у људској комуникацији перспектива посматрања може бити исто толико значајна као и разлика између два предиката.

W. у потпуности прихвата Хумболтово схватање да су и поред заједничких универзалија семантички системи различитих језика јединствени и специфични. У свим језицима ипак постоје речи које се лако преводe семантичким еквивалентима у друге језике. Хипотеза W. је да се тај скуп лако преводљивих речи поклапа са скупом универзалија у свим језицима. Она, међутим, упозорава да семантичка еквиваленција универзалија не значи ипак савршену еквиваленцију у употреби јер и основни, недефинисани изрази могу бити вишезначни. Ово ограничење треба схватити као еквиваленцију само основних, 'прототипских' значења. Тако енглески глагол *want* има бар два различита значења:

(1) I want you to do something.

(2) This house wants painting.

Од ова два значења само (1) представља семантичку универзалију. Теорија природног семантичког метајезика не претпоставља да за

² W. објашњава да је цена проширивања скупа основних појмова била напуштање Leibnitzove претпоставке да су основни појмови међусобно независни: основни појмови могу интуитивно бити повезани (као нпр. ЈА и НЕКО), а да нису композиционо повезани.

сваки семантички основни појам у сваком језику постоји посебна реч уколико се одсуство посебне речи може објаснити вишезначношћу.

W. користи појам различитих граматичких оквира за разјашњавање вишезначности. Тако се у аустралијском језику у Yankunytjatjaga појмови МИСЛИТИ и ЧУТИ, који су у систему Wierzbicke основни, примитивни појмови, изражавају истим глаголом *kulini*, али у различитим граматичким оквирима. Глагол *кулини* је, једном речју, вишезначан; у датом језику се, дакле, ипак разликују појмови МИСЛИТИ и ЧУТИ. Слична је ситуација у неким другим језицима са појмовима WANT и SAY, односно DO и HAPPEN који такође могу бити означени истом речју. Теза неких истраживача да у примитивним културама не могу да се изразе апстрактни појмови произилази из њиховог превиђања вишезначности одговарајућих речи (стр. 197).

W. уочава и могућност да једно значење има два различита лексичка експонента; ти различити експоненти једног истог значења се аналогно терминима 'аломорфи' и 'алофони' називају 'алолекси'. Тако су JA и МЕНЕ алолекси истог примитивног појма који се у латинском означава са EGO, а у српском са JA.

Главна теза књиге је да речи имају одређено значење и да се оно може прецизно описати помоћу природног метајезика; објашњења дата у томе језику не захтевају никаква даља објашњења и управо зато омогућавају „право разјашњење значења“ ма колико она била специфична за дати језик и дату средину. Проста реченица „I know this“ не може се разложити на некаква апстрактна „својства“ (features) која нису део природног језика: тим својствима се тек мора одредити значење у природним језицима, па обртање поступка није могуће.

Посебно су теоријски значајна критичка запажања W.-ке о злоупотребама теорије прототипова у семантици. Она примећује ширење манира да се неуспеле семантичке формулације правдају улогом прототипова у семантици и сазнању уопште. Сама теорија прототипова се представља као алтернатива класичној, аристотеловској теорији категоризације и класификације. Такав је став, упозорава W., погрешан. Целокупна наука почива на категоризацији и класификацији, а теорија прототипова може да буде само извесна корекција и допуна класичне теорије, а никако њена права алтернатива или замена. W. показује да се појмови 'нежење', 'мајке', 'намештаја', 'играчке', 'лажи' и други слични који се наводе у литератури као „нејасни“ могу прецизно дефинисати. Нејасност проистиче из њихове непотпуне или погрешне дефиниције. Тако дефиниција нежење као „неожењене, одрасле мушке особе“ треба допунити условом „која може да се ожени“.

Тако се елиминишу као неумесна питања „Да ли је Тарзан нежења?“ или „Да ли је папа нежења?“

Слично томе Lakoff (1986: 37) није у праву када појам „биолошке мајке“ ставља у исту раван са другим могућим употребама речи „мајка“. Он не уочава да се израз „биолошка мајка“ (*biological mother*) може употребити само контрастивно, док други могући изрази (нпр. *foster mother*, *adoptive mother*, или *surrogate mother*) нису ограничени на контрастивни контекст. W. дефинише појам мајке у природном метајезику на следећи начин:

Y-у је мајка X =

(а) у неко време, пре садашњег, Y је био врло мали

(б) у то време Y је био у X-у

(в) у то време Y је био сличан једном делу X-а

(г) зато, људи могу да мисле о X овако:

„X жели да учини добре ствари за Y

X не жели да се Y-у десе лоше ствари“.

Психолошка и социјална компонента се формулише у облику очекивања (мисли), а не фактичког стања. Према дефиницији биолошка мајка остаје мајка и када се не брине о детету на најбољи могући начин. Ова дефиниција је у складу са уобичајеном употребом речи „мајка“ (стр. 155).

W. не прихвата праксу да се одступања дефиниције од актуелне употребе речи може правдати различитим културним моделима. Културни модели су значајни, али они нису неки нов чинилац у односу на значење — они се рефлектују у значењу речи као саставни елемент (стр. 153).

W. посебно критикује неумесно поређење речи *наmeshiiaj* са речју *iyiiciia*. Ово поређење је неумесно јер је *iyiiciia* класификаторни појам који стоји за одређену врсту живих бића, а *наmeshiiaj* збирни појам за различите ствари које имају само исту функцију. W. допушта да се за појам *наmeshiiaj* стварно може рећи да је „нејасан“, али такви су и други збирни појмови као што су *одећа*, *посуђе*, *играчке*. Она закључује да је „тешко схватити како проучавање таквих збирних именица (погрешно схваћених да припадају истој врсти као бројиве именице типа *iyiiciia*) може уопште личити на побијање психолошке реалности Аристотеловог схватања категорија“ (стр. 156).

Слично томе, непримерено је поређење појмова *iyiiciia* и *играчка*. *Играчка* је функционални појам који стоји за ма коју врсту ствари која је направљена за дечију игру. Тај појам је нејасан јер по самој својој структури нема за циљ идентификацију неке посебне вр-

сте ствари. Насупрот томе речи *врабац*, *кокош*, *пој* садрже у своје значењу компоненту 'птица' и нормално је да њихове дефиниције почињу изразом „врста птице”. Речи као што су *лојџа* и *луџка* не садрже у своје значењу компоненту 'играчка'. Те ствари се могу сматрати 'централним члановима' те категорије, али је то са семантичке тачке гледишта ирелевантно (стр. 157).

W. подвргава критичкој анализи и Wittgensteinov појам „фамилије сличности“ и његову анализу појма *игра*. Тврдњу да се тај појам не може дефинисати она оповргава директно — даје тражену дефиницију појма. Њена дефиниција укључује игре карата, игре са лоптом, игре на табли и „безброј других игара“, али не и ситуацију када дете баца лопту на зид и поново је хвата. Ова активност се у енглеском језику и не означава речју *game*. Немачка реч *Spiel*, која би се за ту ситуацију могла искористити, има шири обим употребе који грубо одговара енглеској речи *playing*. Сама та чињеница противуречи Wittgensteinovој тврдњи да не постоје јасне границе употребе речи (1953: 33). „Границе постоје, и оне су у различитим језицима различито повучене, изворни говорници подсвесно знају те границе и поштују их“ (стр. 160).

W. не одбацује појам „прототипа“, али сматра да се мора опрезно употребљавати, и то пре свега у вербалним дефиницијама, уместо да се користи као исприка да се ништа не дефинише. Позитивну употребу појма 'прототип' она илуструје дефиницијама појмова боја, емоција, природних и културних врста. Тако нпр. емоције се могу дефинисати преко прототипских ситуација и прототипских реакција у односу на те ситуације.

За одређивање односа значења речи у семантичком пољу такође је битна примена основних појмова. Ови односи се могу прецизно одредити тек када се значења речи опишу помоћу универзалне азбуке основних појмова, када се на основу тих описа могу утврдити који су елементи значења заједнички, а који различити. Тако се могу одредити структурне релације које повезују различите речи. W. посебно указује на то да природне врсте чине семантичко поље, за разлику од културних врста које само обједињује нека функција. Тако речи *dog*, *lion*, *tiger*, *squirrel* чине семантичко поље јер њихове дефиниције све садрже као главну одредбу компоненту 'врста животиње': за *трицикл*, *луџку*, *лојџу* се не може рећи да су 'врста играчке', јер нпр. ни *луџка* ни *лојџа* не морају означавати играчке, направљене за дечију игру.

W. критикује и употребу оstenзивних дефиниција коју су предложили неки филозофи (в. нпр. Russell 1948: 78). Искуство може само да пружи помоћ или подстрек, а за стицање чак и врло простих

појмова оно није довољно. Многи појмови су специфични за одређену културу и „аутсајдери“ не могу увек лако да науче све њихове карактеристике. Тако за енглеску реч *bread* у многим језицима широм света не постоји еквивалентна реч истог значења. Ни реч *water* 'вода' нема јединствени еквивалент у свим језицима света. Тако у јапанском тој речи одговарају две речи *mizu* 'хладна вода' и *yu* 'топла вода'.

У другом делу књиге W. указује како се теорија семантичких универзалија може ефикасно применити за прављење бољих речника и отклоне хроничне слабости већине постојећих речника: пролиферација вишезначности, кружне или погрешне дефиниције, нејасност и понављање. Она препоручује употребу природног метајезика за избегавање кружних дефиниција. Може се приметити да остаје отворено питање колико су практично целисходне и применљиве такве дефиниције. За онога ко учи језик набрајање различитих значења није сувишно посебно зато што она могу да захтевају посебну синтаксу или идиоматску употребу речи.³ Посебне одељке W. посвећује семантици боја и етнобиологији.

Термине за боје W. везује за визуелни утицај околине и пејзажа; перцептивно — физиолошки механизам на који се позивају неки лингвисти (нпр. Berlin и Kay 1969) не може да одреди појмове боја, па је зато ирелевантан. Сам појам боје није универзалан; у свим друштвима људи су заинтересовани да опишу оно што виде, али не издвајају нужно боју као посебан аспект визуелног искуства. W. зато сматра да је исправније говорити о универзалијама визуелног искуства него о универзалијама неке посебне 'семантике боја'. Насупрот хијерархији Berlin и Кауа (1969), W. примећује да црна и бела боја нису универзалне; тачно је само то да у многим језицима постоји тенденција да се разликују светле и тамне ствари, што W. доводи у везу са универзалним смењивањем дана и ноћи. Основни референцијални оквир за термине боја пружају смењивање дана и ноћи и визуелно упадљива својства околине: сунца, неба, вегетације, ватре, мора, земље, снега. У многим језицима света речи које означавају ткз. фокалне боје су у морфолошкој вези са неким од ових назива за истакнуте објекте средине.

У поглављу о етнобиологији W. разматра питање да ли постоје когнитивне универзалије које су специфичне за поједине сазнајне области. Она посебно анализира појмове 'фолклорна врста' и 'животна форма' указујући да постојеће дефиниције ових појмова нису до-

³ Поред општег значења речи могу да имају и посебна значења која могу исто тако да буду психолошки реална (в. Taylor 1995). Могуће је да се ова посебна значења лакше усвајају него оно опште.

вољно прецизне. Лингвистичка евиденција је често најпоузданији пут за откривање подсвесних претпоставки фолклорне категоризације живих бића.

У трећем делу књиге W. се бави семантиком граматике настојећи да покаже неоправданост одвајања семантике и синтаксе у посебне, аутономне модуле. Она анализира број и род именица, транзитивност и рефлексивност глагола указујући на семантичку заснованост ових категорија. Последња глава књиге је посвећена изразима који изражавају степен уверености говорника у своја тврђења. W. посебно анализира облике прошлог времена у македонском и бугарском језику којима се на различите начине исказује степен уверености говорника у своје тврдње.

Анализе различитих проблема које W. наводи читаоцима су тако импресивне да остављају мало места за критичке примедбе. Писац овога приказа ипак сматра умесним да изрази следеће недоумице: Да ли разликовање основних, недефинисаних појмова од речи са којима су они изражени не значи увођење новог вештачког језика? Синтакса дефиниција које се у књизи дају подсећа на вештачки језик, не изгледа вероватно да се она може практично применити. Учење језика, а посебно вокабулара има своје посебне законитости; логичка коректност је важан, али не и једини елеменат који одређује погодност дефиниција у једном речнику практичне намене. Потпуно редуцирање синтаксе на семантику, које ауторка изгледа заговара, не изгледа вероватно.⁴ Сам одељак који се односи на семантику граматике је рудиментаран, а добрим делом се пре односи на морфологију него на синтаксу.

Но ово су све питања која се нормално постављају у вези са једном теоријом која је још у пуном развоју, и која, с обзиром на своју емпиријску заснованост дозвољава нужне допуне и корекције. Ова емпиријска заснованост је свакако најизразитија црта теорије коју је W. представила у овој књизи. Поред тога, нарочито импресионира аналитична вештина и проицљивост са којом ауторка дефинише неке појмове лингвистике и филозофије који су деценијама представљали 'тврд орах' и за најпознатије представнике ове дисциплине. Богат емпиријски материјал, аналитичка спретност и оригиналност која се не устручава да оспори неке уврежене стереотипе у савременој лингвистици и филозофији чине књигу Anne Wierzbicki врло корисним, па чак и незаобилазним штивом.

⁴ Довољно је сетити се Чомскијевих „зелених идеја које бесно спавају“ па увидети да се синтаксичка коректност не може свести на семантичку.

ЛИТЕРАТУРА

- Berlin, B. и P. Kay (1969). *Basic Colour Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: University of California Press.
- Bowerman, M. (1985). What Shapes Children's Grammar? y: Slobin (1985b), 1257–320.
- Bruner, J. (1990). *Acts of Meaning*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Goddard, C. and A. Wierzbicka (1994) (eds.) *Semantics and Lexical Universals: Theory and Empirical Findings*. Amsterdam: John Benjamins.
- Lakoff, J. (1986) Classifiers as a Reflection of Mind. y: Craig, C. (ed.) *Noun Classes and Categorization*. Amsterdam: John Benjamins, 13–51.
- Russel, B. (1948) *Human Knowledge: Its Scope and Limits*. New York: Simon/Schuster.
- Slobin, D. I. (1985a) Cross-linguistic Evidence for Language-making Capacity. y: Slobin (1985b), 1157–256.
- Slobin, D. I. (1985b) *Cross linguistic Study of Language Acquisition, i: The Data, ii: Theoretical Issues*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Taylor, J. (1955) *Linguistic Categorization, Prototypes in Linguistic Theory*, Second Edition, Oxford: Clarendon Press.

Београд

Сћанимир Ракић